

marife

dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 2 • kiř / winter 2022

Tanrı'ya İnanç: İnsanlar Tanrı'ya Neden İnanır ve Neden İnanmaz?

Belief in God: Why People Believe, and Why They Don't

Brett Mercier¹ , Stephanie R. Kramer² , and Azim F. Shariff¹

1) Department of Psychology and Social Behavior, University of California; 2) Department of Psychology, University of Oregon

Çev. Osman Zahid Çiřçi

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy of Religion
Konya / Türkiye
zahid.cifci@selcuk.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-0348-594X>

Article Type / Makale Tipi
Translated Article / Çeviri Makale

DOI: 10.33420/marife.1152879

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliř Tarihi: 02.08.2022
Accepted / Kabul Tarihi: 01.11.2022
Published / Yayın Tarihi: 30.12.2022

Cite as / Atıf: Mercier, Brett- Stephanie R. Kramer- Azim F. Shariff. "Tanrı'ya İnanç: İnsanlar Tanrı'ya Neden İnanır ve Neden İnanmaz?". Çev. Osman Zahid Çiřçi. *Marife* 22/2 (2022): 1009-1020. <https://doi.org/10.33420/marife.1152879>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Tanrı İnancı: İnsanlar Neden İnanır Neden İnanmaz?*

Özet

Bir tanrıya veya tanrılara duyulan inanç, milyarlarca insan yaşamının temel bir bileşeni ve psikolojinin sürekli ilgilendiği bir konudur. Bununla birlikte son beş yıl içinde yapılan araştırmalar, Tanrı inancının hem uzak hem de yakın nedenleri hakkında yeni bir anlayış ortaya koyacak seviyeye ulaşmıştır. Bir özellik üzerindeki evrimsel etkiler olarak tanımlanan uzak nedenler, Tanrı inancının uyum değerine ve insanlarda bu inanca yönelik bir eğilim olmasının nedenlerine ışık tutar. Bir özelliğin ifadesi üzerindeki doğrudan etkiler olarak tanımlanan yakın nedenler ise inançtaki çeşitliliği ve değişiklikleri açıklar. Çalışmada, bu araştırmayı ele alıyor ve Tanrı inancının tam olarak anlaşılmasının önündeki engelleri tartışıyoruz.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Tanrı, Evrim, Din

Belief in God: Why People Believe, and Why They Don't

Summary

Belief in a god or gods is a central feature in the lives of billions of people and a topic of perennial interest within psychology. However, research over the past half decade has achieved a new level of understanding regarding both the ultimate and proximate causes of belief in God. Ultimate causes—the evolutionary influences on a trait—shed light on the adaptive value of belief in God and the reasons why a tendency toward this belief exists in humans. Proximate causes—the immediate influences on the expression of a trait—explain variation and changes in belief. We review this research and discuss remaining barriers to a fuller understanding of belief in God.

Keywords: Belief, God, Evolution, Religion

Türümüzün tarih öncesindeki bir noktasında, kimse bir tanrıya inanmamıştır.¹ Bugün, insanların yaklaşık %80'i teisttir.² Tanrı inancı neden bu kadar yaygın ve güçlü bir şekilde benimsenmiştir? Din, James'ten beri³ psikologları etkilemiştir, ancak son zamanlardaki bir araştırma, insanların tanrılara inanma nedenlerine dikkat çekici bir şekilde odaklanmış ve bu araştırmada tanrı konsepti “tüm gerçekliği yarattığına veya yönettiğine, insan işlerine müdahale ettiğine ve insana ahlakiliği zorladığına veya ahlakiliği desteklediğine inanılan doğaüstü varlıklar” olarak

* Brett Mercier vd., “Belief in God: Why People Believe, and Why They Don't”, *Current Directions in Psychological Science* 27/4 (01 Ağustos 2018), 263-268. 10 Şubat 2022 tarihinde 5245230212098 lisans numarası ile kullanım hakkı satın alınmıştır.

Bu çalışmanın çevrilmesindeki amaç, natüralist çevrelerin insanda doğuştan var olduğunu kabul ettikleri Tanrı inancının evrimsel açıklamasını nasıl yapmaya çalıştıklarını gözler önüne sermektir. Bu ve benzeri çalışmalarda doğaüstünü reddetme adına varsayımlar genel geçer kabul görmüş bilimsel verilmiş gibi ele alınmakta ve bu kabuller üzerine teoriler oluşturulmaktadır. (Çevirenin Notu)

¹ Tanrı'ya inancın doğallığını kabul eden bu çalışmanın yazarları, doğallığa temel aramak için çaba sarfetmektedirler. Doğal bir inanç olan Tanrı inancı, inanılan tarafından “fitrat” kavramıyla izah edilirken, açıklamalarında doğaüstüne atıf yapmaktan kaçınmak zorunda olan “natüralist” ideoloji mensuplarınca “bilimsel” olarak açıklanmak zorundadır. Bu açıklamalardan biri de Tanrı inancının evrimsel bir rastlantı olduğu yönündeki açıklamalardır. Özellikle Paul Bloom tarafından sıklıkla dillendirilen bu tezde insanlar evrimin bilinmeyen bir aşamasında, tam olarak bilinmeyen nedenlerle Tanrı'ya inanmaya başlamıştır. Tanrı inancı adaptasyona katkı sağlamaktadır. Bu çalışma da bu nedenlerin tespitine odaklanmıştır. Daha geniş açıklamalar için bkznz: Paul Bloom, “Religion Is Natural”, *Developmental Science* 10/1 (Ocak 2007), 147-151; Paul Bloom, “Religious Belief as an Evolutionary Accident”, *The Believing Primate* (Oxford: Oxford University Press, 2009); Paul Bloom, “Is God an Accident?”, *The Atlantic* (01 Aralık 2005). (Çevirenin Notu)

² Phil Zuckerman, “Atheism: Contemporary Numbers and Patterns”, *The Cambridge Companion to Atheism*, ed. Michael Martin, Cambridge Companions to Philosophy (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 47-66.

³ William James, *The Varieties of Religious Experience: A Study In Human Nature* (New York: Penguin Books, 1902).

tanımlanmıştır.⁴ Bu çalışmada, bu argümanları Mayr'ın⁵ nedensel açıklamalarını yaparken kullandığı *nihai* ve *yakın* sınıflandırmasına göre ayırıyoruz. Nihai açıklamalar, bir davranışın neden evrimleştiğine ve o davranışın işlevsel kökenlerinin bir uyarılma veya evrimsel ürün olarak ortaya çıkmasına odaklanır. Yakın açıklamalar ise bir davranışın nasıl ve ne zaman gerçekleştirildiğini etkileyen anlık faktörlere odaklanır. Örneğin, yıllık göçünü yapan bir kuşun yakın açıklaması kuşun günlük güneş ışığını değiştirmeyi tecrübe edebilmesiyle, bir kuşun yıllık göçünün nihai açıklaması, kışlık yiyecek kaynakları az olduğu için daha sıcak iklimlere göç edenlere daha iyi hayatta kalma ve üreme fırsatları sağlanmış olmasıdır.

Bu nedenle, nihai ve yakın nedenler, bir davranışın zıt yönlerine dikkat çekmek yerine, o davranış için tamamlayıcı açıklamalar sağlar. Eleştirmenleri olsa da,⁶ nihai ve yakın ayrımı farklı nedensellik türleri hakkındaki kafa karışıklığını ortadan kaldırmada etkili olmuştur.⁷ Örneğin, belli bir açıklama düzeyinde yöneltilen bir soruya başka bir açıklama düzeyinde yanıt verilemez. İşbirliğinin neden var olduğu sorusunu ıyanıtlamak için kişinin akrabalarının uygunluğunu artırarak seçici bir avantaj sağlaması gibi işbirliğinin evrimi için nihai bir açıklama gereklidir. Kişinin övgü ve suçlama gibi endişelerini içeren işbirliğinin yakın bir açıklaması ile cevaplanamaz.⁸ Bu nedenle, nihai-yakın ayrımı, Tanrı inancı ile ilgili yakın zamanda yapılan söz konusu araştırma için yararlı ve düzenleyici bir yapı sağlar.

Tanrı'ya Olan İnancı Sezgisel Kılan Bilişsel Özelliklerin Nihai Nedenleri

İnsan zihninin özellikleri tarihcinesi yaşadığımız süreçler boyunca çevresel zorluklara karşı oluşmuş evrimsel uyarlamaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁹ Bununla birlikte, birçok yazar bu bilişsel uyarlamaların, ikincil bir sonucu olarak, insanları doğaüstü failler kavramına eğilimli hale getirdiğini savunmuştur.¹⁰ İnsan benzeri (bilinçli) faillere ait ipuçlarına olan aşırı duyarlılığımız, böyle bir bilişsel adaptasyonun eski ve sıklıkla alıntılanan bir örneğidir.¹¹ Atalarımızdan kalan çevremizdeki potansiyel tehlikeli faillerin farkında olmamak, yanlış alarm vermekten daha zararlı olduğu için, bu failleri tespit eden sistemimiz aşırı algılamaya meyilli

⁴ Carlos A. Botero vd., "The Ecology of Religious Beliefs", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111/47 (25 Kasım 2014), 16784.

⁵ Ernst Mayr, "Cause and Effect in Biology", *Science* 134/3489 (1961), 1501-1506.

⁶ Tartışma için bkz: Jack Vromen, "Ultimate and proximate explanations of strong reciprocity", *History and Philosophy of the Life Sciences* 39/3 (23 Ağustos 2017), 25.

⁷ Thomas C. Scott-Phillips vd., "Evolutionary Theory and the Ultimate-Proximate Distinction in the Human Behavioral Sciences", *Perspectives on Psychological Science* 6/1 (01 Ocak 2011), 38-47.

⁸ Scott-Phillips vd., "Evolutionary Theory and the Ultimate-Proximate Distinction in the Human Behavioral Sciences".

⁹ Zihin Felsefesi alanında neredeyse felsefe tarihinin başlangıcından itibaren tartışılmakta olan bu konunun sonuca varılmış gibi ele alınması, çalışmayı yapanların bilimsel olmayan ön kabulleri olduğunun ve bu ön kabulleri tartışmaya açmaksızın kabul ettiklerinin bir göstergesidir. Bilimsel veri olmamasına rağmen bilimcilik yapılarak naturalist ideolojinin kabulleri bilimsel sonuç gibi verilmektedir. (Çevirenin Notu)

¹⁰ Ara Norenzayan vd., "The cultural evolution of prosocial religions", *Behavioral and Brain Sciences* 39 (2016), e1.

¹¹ Stewart Elliott Guthrie, *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion* (Oxford University Press, 1993).

olacak şekilde gelişmiştir. Ancak, aşırı algılayıcı etmenlere adapte olmanın bir başka sonucu da insanların doğal fenomenlerin arkasındaki etmenleri (tanrılar gibi) algılamaya karşı önyargılı olmalarıdır.¹²

Teorisyenler aşırı duyarlı etmen algılamaya meyilli olmanın yanı sıra, olayların ve nesnelerin arkasındaki insanla ilgili amaçları aşırı algılama durumu için de önyargılar tanımladılar. Bu önyargılar amacı ve anlama araçlarının yararlılığını anlamlandırmanın gerekliliği nedeniyle uyarlanabilir; ancak ilahi amaca anlamlar yüklemeye de yol açarlar.¹³ Buna ek olarak, zihinsel durumları kavramanın oldukça önemli olması sebebiyle insanlar sosyal uyaranlar ve fiziksel, sosyal olmayan nesnelere hakkında düşünmek için farklı sistemler geliştirdiler.¹⁴ Bu sosyal bilişimiz için uyarlanabilir olsa da, bir diğer sonucu da, insanların aktif bir zihinsel varlığa sahip olan bedensiz doğaüstü failerin varlığını hayal etmesini kolaylaştırmaktadır.¹⁵

Doğuştan meydana gelen bilişsel özelliklerin bu yan ürünleri, doğaüstü inançları ortak Tanrı inançları hâlinde kültürel olarak şekillendirmek için psikolojik hammaddeler sundu.¹⁶ Çoğu mevcut dinin tanrılarının aksine, ilk toplumların inandığı doğaüstü unsurlar ahlaki değildi ve sınırlı güç ve bilgiye sahipti.¹⁷ Evrim teorisyenleri bu geçişi açıklamak için kabaca genetik evrime benzer bir süreçte seçici baskıların belirli kültürel inançların hayatta kalma ve yayılma olasılığını diğerlerinden daha fazlaştırdığını öne sürdüler. İnsan gruplarının boyutları arttıkça hangi üyelerin işbirlikçi katkılarda bulduklarını ve hangilerinin grup uyumunu koruyan mekanizmaları zorlayıp hazır konuculuğa iltica ettiğini takip etmek zorlaştı. Cezaları ve ödülleri dağıtabilen ve her şeyi bilen doğaüstü gözlemciler olan inançlar, hazıra konuculuğu caydırarak ve bu inançları benimseyen gruplara diğer gruplara göre bir avantaj sağlayarak bu sorunun çözülmesine yardımcı oldu.¹⁸ Dinden ilham alan ve toplum yanlısı davranışçılığı gösteren yakın tarihli bir kültürler arası çalışmada araştırmacılar, tanrılarının cezalandırıcı olduğuna ve insanlar hakkında bilgili olduğuna birey ne kadar çok inanırsa, bu bireylerin ekonomik bir oyunda anonim dindeşlerle o kadar çok para paylaştığını keşfetmişlerdir.¹⁹ Başka bir çalışmada ise, Tanrı'nın cezalandırıcı yönlerinin hatırlatılmasının insanları daha hayırsever hale

¹² Burada Tanrı inancının evrimsel bir yorumu yapılmaya çalışılarak, çevresindeki bilinçli (insan benzeri) düşmanları farketmek için insanın aşırı duyarlı bir şekilde evrildiği, farketmemek ölümcül olacağı için olmayan bir şeyi farkederek duyarlılıkta evrilmenin hayatta kalmayı sağlayacağı iddia edilmektedir. İnsan düşmanlarına karşı o kadar tetikte bir durumda olmak zorundadır ki, bu durum ona olmayan varlıkları var gibi göstermektedir. Daha önceki notlarımızda olduğu gibi burada söylenenlerin de hiçbir bilimsel dayanağı bulunmamakta, varsayımlar üzerine kurgu yapılmaktadır. (Çevirenin Notu)

¹³ Deborah Kelemen, "Are Children 'Intuitive Theists'? Reasoning About Purpose and Design in Nature", *Psychological Science* 15/5 (01 Mayıs 2004), 295-301.

¹⁴ Bloom, "Religion Is Natural".

¹⁵ Matthias Forstmann - Pascal Burgmer, "Adults Are Intuitive Mind-Body Dualists", *Journal of Experimental Psychology. General* 144/1 (Şubat 2015), 222-235.

¹⁶ Will M. Gervais vd., "The Cultural Transmission of Faith Why Innate Intuitions Are Necessary, but Insufficient, to Explain Religious Belief", *Religion* 41/3 (01 Eylül 2011), 389-410.

¹⁷ Frans L Roes - Michel Raymond, "Belief in moralizing gods", *Evolution and Human Behavior* 24/2 (01 Mart 2003), 126-135.

¹⁸ Eleştiriler ve alternatif bakış açıları için bkz: Norenzayan vd., "The cultural evolution of prosocial religions".

¹⁹ B. G. Purzycki vd., *The biological evolution of religious mind and behavior*, ed. null, 2009.

getirdiği bulunmuştur.²⁰

Böylece artan işbirliği, gözeten ve ahlaklı tanrılara inanan grupların hayatta kalma ve inançlarını yayma olasılıklarını arttırarak bu inançları daha yaygın hale getirdi. Tarihsel toplumların analizi, bu inançların, özellikle taşınır mülkiyet hakları, yüksek siyasi karmaşıklık veya kaynak kıtlığı olan toplumlarda olduğu gibi işbirliğine duyulan ihtiyacın yüksek olduğu yerlerde yayılma ihtimalinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur.²¹

Kimin İnanıldığının ve Ne Zaman İnanıldığının Yakın Nedenleri

Nihai açıklamalar bize belirli bilişsel önyargıların neden geliştiğini anlatırken, yakın açıklamalar bu önyargıların Tanrı'ya olan inanca nasıl ve ne zaman katkıda bulunduğunu gösterir. İnancı etkileyen bilişsel, motivasyonel ve sosyal faktörleri anlamak, sadece ülkeler arasında değil (Filipinler'deki insanların %84'ü Tanrı'nın varlığından emin olduklarını bildirirken, Japonya'daki bu oran %4²²),²³ aynı zamanda zaman içinde türümüz genelindeki geniş dindarlık yelpazesini de açıklamaya yardımcı olabilir ve bu, sekülerleşmeyle ilgili uzun süredir devam eden tartışmaları aydınlatılabilir.

Bilişsel Faktörler

Tanrı'ya olan inancı etkileyen yakın bilişsel faktörleri değerlendirmenin bir yöntemi, evrimleşmiş bilişsel sezgilere güvenme eğilimi gibi bilişsel faktörlere göre farklılık gösteren bireyleri karşılaştırmaktır. Analitik düşünme tarzı olan kişilerin, karar vermede sezgilerini geçersiz kılma olasılıkları daha yüksek olduğu için, inançlı olma olasılıkları daha düşüktür.²⁴ Sezgileri geçersiz kılmanın yanı sıra, insanların bu sezgileri ilk etapta ne ölçüde deneyimledikleri de önem arz eder. Zihinsel durumları görünmeyen etmenlere yüklemek Tanrı'ya inanmayı kolaylaştırdığı için, başkalarının zihinsel durumlarını (otizm spektrumundaki bireyler ve kadınlara göre erkekler gibi) daha zor algılayan ve anlayan insanlar daha düşük inanç seviyelerine sahiptir.²⁵

Hâlâ tartışmalı olmakla birlikte, yakınsak veriler, yüksek düzeyde zeki

²⁰ Onurcan Yılmaz - Hasan G. Bahçekapili, "Supernatural and secular monitors promote human cooperation only if they remind of punishment", *Evolution and Human Behavior* 37/1 (2016), 79-84.

²¹ Botero vd., "The Ecology of Religious Beliefs".

²² Japonya'da bu oranın düşük çıkması bu çalışmada sekülerleşme, sanayileşme ve refahın artması ile ilişkilendirilecek olsa da esasında bu oran geleneksel Japon yaşam biçimi Şintoizmden kaynaklanmaktadır. Tanrı anlayışının olmadığı bu yaşam biçimi şu şekilde tanımlanmaktadır: "Şintoizm'in bir kurucusu ve peygamberi olmadığı gibi klasik anlamıyla bir kutsal metni ve dinî kodeksi de yoktur. Şintoizm, daha ziyade ataların ruhlarıyla ilişkilendirilen tabiatüstü varlıklara veya güçlere (kami) belli ritüeller çerçevesinde tapınma, Japon geleneğine ve aileye saygı gösterme üzerine kurulu bir dinî öğreti veya hayat biçimidir." Demirci, Kürşat, "ŞİNTÖİZM", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 23 Haziran 2022). (Çevirenin Notu)

²³ Tom W. Smith, *Beliefs about "God" across "Time" and "Countries"* (NORC/University of Chicago, 2012).

²⁴ Gordon Pennycook vd., "Atheists and Agnostics Are More Reflective than Religious Believers: Four Empirical Studies and a Meta-Analysis", *PLoS One* 11/4 (2016), e0153039.

²⁵ Ara Norenzayan vd., "Mentalizing Deficits Constrain Belief in a Personal God", *PLoS One* 7/5 (2012), e36880.

insanların Tanrı'ya inanma olasılıklarının daha düşük olduğunu göstermektedir.²⁶ Analitik düşünce ile örtüşmesi bir kısmını açıklamaya yardımcı olsa da Tanrı inancı ile zeka arasındaki ilişki motivasyona dayalı ikna edici açıklamalara da sahiptir. Örneğin, M. Zuckerman, Silberman ve Hall, daha zeki bireylerin dinin sağladığı psikolojik faydalara (dünyanın kontrol edilebilir olduğu gibi düşüncelere) daha az ihtiyaç duyabileceğini savunur; çünkü onlar bu faydaları kendilerine başarılı bir şekilde sağlayabilirler.²⁷ Zeki insanların aynı zamanda geleneklere uyumsuz olma olasılıkları da daha yüksektir ve bu nedenle genellikle dindar olan çoğunluktan ayrılma konusunda kendilerini daha rahat hissederler.

Motivasyonel Nedenler

Araştırmacılar, insanları bilişsel olarak Tanrı'ya inanmaya az ya da çok açık hale getiren faktörleri araştırmaya ek olarak, insanları inanmaya motive eden (veya cesaretini kıran) faktörleri de araştırdılar. Örneğin, Sedikides ve Gebauer, kendilerini olumlu görme arzusu olan ve yüksek düzeyde kendini geliştiren kişilerin, özellikle dine daha fazla önem veren topluluklarda, daha yüksek düzeyde içsel dindarlığa sahip olduklarını gösteren bir meta-analiz sunmaktadır.²⁸ Sedikides ve Gebauer, Tanrı ile birlik gibi dinî unsurların, olumlu benlik saygısı duyguları yarattığını ve yüksek derecede kendini geliştiren insanları daha güçlü dinî inançları benimsemeye motive ettiğini iddia eder. Ancak, bu nedensel yönü doğrulamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

Diğer araştırmalarda, inancı etkileyen motivasyonel faktörleri nedensel olarak test etmek için deneyler kullanılmıştır. Epley ve meslektaşları, kronik olarak yalnız insanların Tanrı'ya inanma olasılıklarının daha düşük olduğunu ve ayrıca insanların yalnızlığı artıran durumlara rastgele bir şekilde maruz bırakmanın (onlara daha sonra muhtemelen yalnız kalacaklarını bildirmek gibi) inanç ifadelerini artırdığını gösteriyor.²⁹

Telafi edici kontrol teorisi, insanların dünyalarının öngörülebilir ve kontrol edilebilir olduğuna inanmaya çalıştıklarını ileri sürmektedir.³⁰ Kay ve meslektaşları, bu hipoteze dayanarak Tanrı'ya inanmanın algılanan kontrol arzusu tarafından motive edildiğini ve insanların kontrol duygusunu deneysel olarak tehdit etmenin Tanrı'ya olan inancı artırabileceğini öne sürmüşlerdir. Deneysel olarak artan ölüm oranı

²⁶ Satoshi Kanazawa, "Why Liberals and Atheists Are More Intelligent", *Social Psychology Quarterly* 73/1 (01 Mart 2010), 33-57.

²⁷ Miron Zuckerman vd., "The Relation between Intelligence and Religiosity: A Meta-Analysis and Some Proposed Explanations", *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc* 17/4 (Kasım 2013), 325-354.

²⁸ Constantine Sedikides - Jochen E. Gebauer, "Religiosity as Self-Enhancement: A Meta-Analysis of the Relation between Socially Desirable Responding and Religiosity", *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc* 14/1 (Şubat 2010), 17-36.

²⁹ Nicholas Epley vd., "Creating Social Connection Through Inferential Reproduction: Loneliness and Perceived Agency in Gadgets, Gods, and Greyhounds", *Psychological Science* 19/2 (ubat 2008), 114-120.

³⁰ Aaron C. Kay vd., "God and the Government: Testing a Compensatory Control Mechanism for the Support of External Systems", *Journal of Personality and Social Psychology* 95/1 (Temmuz 2008), 18-35.

belirginliğinin de Tanrı inancını arttırdığı ortaya konmuştur³¹ ve bu durum, insanlar yaşlandıklarında, ölümcül bir hastalığa yakalandıklarında veya doğal bir felaket deneyimlediklerinde dindarlığın neden artma eğiliminde olduğunu açıklayabilmektedir.³² Tanrı'ya ve daha genel olarak dine, olan inancın olumsuz yaşam olaylarının etkisini hafifletme yeteneği, dindarlığın insanın daha iyi olmasıyla ilişkisinin bir açıklaması olarak sunulmuştur.³³

Bu bilişsel ve motivasyonel faktörler bir arada düşünüldüklerinde dünya çapında Tanrı'ya olan inancın nerede ve ne zaman azaldığını açıklamaya yardımcı olur. Örneğin bazı araştırmacılar, yirminci yüzyıldaki inanç azalmasının, aynı zaman diliminde IQ'daki karşılaştırılabilir artışla açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir.³⁴ Benzer şekilde, güçlü ve öngörülebilir siyasal sistemler toplumdaki belirsizliği ve sıkıntıyı azalttığına da dindarlık gerileme eğiliminde olmuştur. Dindarlık seviyesi zengin ülkeler arasında anormal derecede yüksek olan Amerika Birleşik Devletleri'nin dindarlığı, (nispeten) serbest ekonomi politikalarının neden olduğu ekonomik güvensizlik duygusuna bağlanmıştır.³⁵

Sosyal Faktörler

Son olarak, eleştirel bir perspektiften bakıldığında, inançtaki düşüşler, değişen kültürel normlarla birlikte geri bildirimler tarafından hızlandırılmıştır. Dinî toplumlarda insanlar, inancı takdir eden ve destekleyen gruplar tarafından Tanrı'ya inanacak şekilde sosyalleşirler.³⁶ Bu sosyalleşme, özellikle de kişinin cemaatinin dinî davranışları, inancın en güçlü belirleyicilerinden biri gibi görünmektedir. Henrich'e göre, insanlar güvenilirliğe son derece duyarlı olacak şekilde evrimleşmişlerdir ve bu onların inançları benimseme eğilimlerini arttırmaktadır.³⁷ Örneğin, mavi mantarların zehirli olmadığı iddiası, iddia sahibi mantarları tükettiğinde inanılırlık kazanır.³⁸ Bu teoriyle tutarlı olarak, araştırmalar, çocukların, Tanrı'ya olan inancını ilan eden ve bunu sergileyen (dinî kuruluşlarda gönüllü olmak gibi) insanları ne kadar sık gözlemlerse, yetişkin olduklarında Tanrı'ya inanma olasılıklarının da o kadar

³¹ Kenneth E. Vail vd., "Exploring the Existential Function of Religion and Supernatural Agent Beliefs Among Christians, Muslims, Atheists, and Agnostics", *Personality and Social Psychology Bulletin* 38/10 (01 Ekim 2012), 1288-1300.

³² Jeanet Sinding Bentzen, *Origins of Religiousness: The Role of Natural Disasters*, SSRN Scholarly Paper (Rochester, NY: Social Science Research Network, 18 Şubat 2013) (Social Science Research Network, papers.ssrn.com); Jonathan Jong, "On Faith and the Fear of Fatality: A Review of Recent Research on Deities and Death", *Journal for the Cognitive Science of Religion* 1/2 (20 Mart 2014), 193-214.

³³ Brenda R. Whitehead - Cindy S. Bergeman, "Coping with Daily Stress: Differential Role of Spiritual Experience on Daily Positive and Negative Affect", *The Journals of Gerontology. Series B, Psychological Sciences and Social Sciences* 67/4 (Temmuz 2012), 456-459.

³⁴ Richard John Lynn vd., "Average intelligence predicts atheism rates across 137 nations", *Intelligence* 37 (2009), 11-15.

³⁵ Pippa Norris - Ronald Inglehart, *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

³⁶ D. E. Sherkat, "Religious Socialization: Sources of Influence and Influences of Agency", *Handbook of Sociology of Religion*, ed. Michele Dillon (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 151-163.

³⁷ Joseph Henrich, "The Evolution of Costly Displays, Cooperation and Religion: Credibility Enhancing Displays and Their Implications for Cultural Evolution", *Evolution and Human Behavior* 30/4 (01 Temmuz 2009), 244-260.

³⁸ Henrich, "The Evolution of Costly Displays, Cooperation and Religion: Credibility Enhancing Displays and Their Implications for Cultural Evolution".

yüksek olduğunu göstermiştir.³⁹ Böylece, ilk tetiklenme gerçekleşikten sonra, Tanrı'ya olan inançtaki nesilsel düşüşler olumlu bir geri bildirim etkisiyle ivme kazanabilir. Her neslin çocukları önceki nesle göre daha az dinî bağlılık sergilemesine tanık olarak yetiştirilir, bu da onların Tanrı'ya inanma olasılıklarını ve kendi çocuklarını bu tür bağlılık sergilemeye maruz bırakmaya daha az istekli hale getirir.⁴⁰

Literatürdeki Sınırlılıklar

Son beş yılda Tanrı inancının altında yatan psikolojide büyük ilerleme kaydedilmiş olsa da fenomenin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması, Tanrı'ya olan inançlarla ilgili birincil veri kaynağı olan kişisel bildirimlerin yorumlanmasındaki önemli sınırlılıklar nedeniyle güçleşmiştir.

İlk husus, din psikolojisindeki Batılı ve İbrahimî bir yanlılıktan türemiştir. Kuzey Amerika ve Avrupa'daki tek tanrılı Yahudi-Hıristiyan dinî gelenekler dışında araştırma yapma girişimleri, sadece kişilerdeki rahatsızlık ve siyasi kısıtlamalar tarafından (Çin'de ve bazı Müslüman çoğunluklu ülkelerde olduğu gibi) değil, aynı zamanda inancın anlamındaki kavramsal farklılıklar tarafından da sınırlanmaktadır. Yani, geleneksel bir Batılı Tanrı tasavvurunu varsayan Tanrı inancını ölçme yöntemleri, farklı Tanrı tasavvurlarına sahip insanların inançlarını anlamak için uygun olmayabilir.⁴¹ İncanın anlamına ilişkin bu kültürel farklılıklar nadiren değerlendirilir.⁴² Bir Hristiyan'ın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki zâtı olan bir Tanrı'ya olan inancı, Hindistan'daki Vedik teistik görüşlerle veya Çin'deki atalara tapınmayla ne derece karşılaştırılabilir? Her ne kadar her ülkeden biri "Tanrı" inancına ilişkin açık sorulara olumlu yanıt verebilse de (yalnızca Batılı araştırmacıların beklentilerine uymak için de olsa), bu homojen yanıtların psikolojik açıdan önemli farklılıkları gizleyip gizlemediği belirsizliğini korumaktadır.

Batı kültürlerinde bile, dinin devam eden evrimi, geleneksel inançlara uymayan Tanrı tasavvurlarının genişlemesine yol açmıştır. Örneğin, kendilerini "ateist" ilan eden pek çok Avrupalı da dâhil olmak üzere, Avrupalıların %30'u, bir "tinsel bir Tanrı ya da canlı yaşam gücü"ne inandığını bildirmektedir.⁴³ Bu yarı-deizmlik de Tanrı inancı olarak mı tanımlanmalıdır? Geleneksel metodolojiler, bu bağlamlarda inancın kapsamını ve anlamını açıkça yakalayamamaktadır.

Tanrı inancı konusunda kişilerin kendi bildirimlerine dayalı araştırmaların bütünlüğüne yönelik bir diğer önemli zorluk da raporların gerçek inanç kadar benlik-sunum kaygılarını da yansıtabilmesidir. Dünya genelinde insanlar inançsızlara

³⁹ Jonathan A. Lanman - Michael D. Buhrmester, "Religious actions speak louder than words: exposure to credibility-enhancing displays predicts theism", *Religion, Brain & Behavior* 7/1 (02 Ocak 2017), 3-16.

⁴⁰ Aiyana K. Willard - Lubomir Cingl, "Testing theories of secularization and religious belief in the Czech Republic and Slovakia", *Evolution and Human Behavior* 38/5 (01 Eylül 2017), 604-615.

⁴¹ Franz Höllinger - Anja Eder, "Functional Equivalence and Validity of Religiousness Indicators in Cross-Cultural Comparative Surveys", *Methodological Innovations* 9 (01 Ocak 2016), 2059799115622756.

⁴² Kayda değer bir istisna için bkznz: Matthias Bluemke vd., "Measuring Cross-Cultural Supernatural Beliefs with Self- and Peer-Reports", *PLOS ONE* 11/10 (19 Ekim 2016), e0164291.

⁴³ Pierre Bréchon, "Cross-National Comparisons of Individual Religiosity", *The SAGE handbook of the sociology of religion*, ed. J. A. Beckford (London: SAGE, 2007), 469.

karşı önemli bir önyargı beslemekte⁴⁴ ve çoğunluk, inancın ahlak için gerekli olduğunu düşünmektedir.⁴⁵ Bu nedenle, insanlar kendilerini gerçekte olduklarından daha dindar olarak sunma eğiliminde olabilirler. Örneğin, bu durum, doğrudan yapılan öz raporlar, personel sayımları⁴⁶ veya zaman kullanımı günlükleri⁴⁷ arasındaki tutarsızlıklar ile kanıtlanabilen kiliseye katılımdaki abartılar ile desteklenebilmektedir. İnsanların içsel inançlarının doğruluğunu davranışlarından yola çıkarak doğrulamak zor olsa da, araştırmalar insanların Tanrı'ya olan inançlarını gerçekten abarttıkları fikrini desteklemektedir. Doğrudan canlı bir anketörü cevaplamak⁴⁸ veya eşsiz sayı tekniğini kullanmak⁴⁹ (online olarak anket sorularını cevaplamak) gibi sosyal olarak arzu edilen yanıtların alınmasını azaltan anket teknikleri, inanç oranlarının geleneksel yöntemlerin varsaydığından çok daha düşük olabileceğini göstermektedir.

Kişinin kendisini dindar olarak tanımlamasının potansiyel geçersizliği, sosyal bilimler literatüründe din üzerine elde edilmiş birçok bulgunun yorumlanmasını sorgulatmaktadır. Bu konuda, Tanrı inancı ile toplumsal baskı nedeniyle yanlış bildirilebilecek herhangi bir yapı (örneğin, mutluluk, sağlık ve toplum yanlılığı gibi) arasındaki ilişkileri bulan araştırmalar düşünülebilir. Tanrı inancı ile (örneğin) mutluluk arasındaki herhangi bir ilişki, ikisi arasındaki gerçek bir ilişkiden değil de üçüncü bir değişkenden kaynaklanabilir ve bu üçüncü değişken insanların her ikisinin de düzeylerini abartma eğilimlerinde olan bireysel farklılıkları olabilir. Ek olarak, yukarıda tartışılanlar da dahil olmak üzere, kişinin kendisinin bildirimine dayalı Tanrı inancındaki değişiklikleri gösteren deneysel çalışmalar, inancın kendisindeki değişikliklerden ziyade insanların inançlarını kabul etme istekliliklerindeki değişiklikleri çok iyi ortaya koyuyor olabilir.

Alanda bu metodolojik sorulara daha fazla ağırlık verilmelidir. Son beş yılda, Tanrı inancı üzerine artan miktarda bir araştırma talebi görülmüştür, bu nedenle araştırmacılar önümüzdeki beş yılın bir kısmını bu kritik zorluklarla mücadele etmeye ayırmalıdır. Bu gerçekleşene kadar, Tanrı inancının psikolojimizi ve toplumumuzu nasıl etkilediğinin kapsamını, doğasını veya geleceğini tam olarak anlamak mümkün olmayacaktır.

⁴⁴ Will M. Gervais vd., "Global evidence of extreme intuitive moral prejudice against atheists", *Nature Human Behaviour* 1/8 (07 Ağustos 2017), 0151.

⁴⁵ Pew Research Center, *Worldwide, Many See Belief in God as Essential to Morality*. (Pew Research Center, 13 Mart 2014).

⁴⁶ C. Kirk Hadaway vd., "What the Polls Don't Show: A Closer Look at U.S. Church Attendance", *American Sociological Review* 58/6 (1993), 741-752.

⁴⁷ Philip S. Brenner, "Identity Importance and the Overreporting of Religious Service Attendance: Multiple Imputation of Religious Attendance Using the American Time Use Study and the General Social Survey", *Journal for the Scientific Study of Religion* 50/1 (2011), 103-115.

⁴⁸ Daniel Cox - Robert P. Jones, *I Know What You Did Last Sunday: Measuring Social Desirability Bias in Self-Reported Religious Behavior, Belief, and Identity*. (Washington: Public Religion Research Institute, 2014).

⁴⁹ Will M. Gervais - Maxine B. Najle, "How Many Atheists Are There?", *Social Psychological and Personality Science* 9/1 (01 Ocak 2018), 3-10.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Bentzen, Jeanet Sinding. *Origins of Religiousness: The Role of Natural Disasters*. SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY: Social Science Research Network, 18 Şubat 2013. Social Science Research Network, papers.ssrn.com. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2221859>
- Bloom, Paul. "Religion Is Natural". *Developmental Science* 10/1 (Ocak 2007), 147-151. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2007.00577.x>
- Bluemke, Matthias vd. "Measuring Cross-Cultural Supernatural Beliefs with Self- and Peer-Reports". *PLOS ONE* 11/10 (19 Ekim 2016), e0164291. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0164291>
- Botero, Carlos A. vd. "The Ecology of Religious Beliefs". *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111/47 (25 Kasım 2014), 16784. <https://doi.org/10.1073/pnas.1408701111>
- Bréchon, Pierre. "Cross-National Comparisons of Individual Religiosity". *The SAGE handbook of the sociology of religion*. ed. J. A. Beckford. 463-489. London: SAGE, 2007.
- Brenner, Philip S. "Identity Importance and the Overreporting of Religious Service Attendance: Multiple Imputation of Religious Attendance Using the American Time Use Study and the General Social Survey". *Journal for the Scientific Study of Religion* 50/1 (2011), 103-115. <http://www.jstor.org/stable/41307052>
- Cox, Daniel - Jones, Robert P. *I Know What You Did Last Sunday: Measuring Social Desirability Bias in Self-Reported Religious Behavior, Belief, and Identity*. Washington: Public Religion Research Institute, 2014.
- Epley, Nicholas vd. "Creating Social Connection Through Inferential Reproduction: Loneliness and Perceived Agency in Gadgets, Gods, and Greyhounds". *Psychological Science* 19/2 (ubat 2008), 114-120. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02056.x>
- Forstmann, Matthias - Burgmer, Pascal. "Adults Are Intuitive Mind-Body Dualists". *Journal of Experimental Psychology. General* 144/1 (Şubat 2015), 222-235. <https://doi.org/10.1037/xge0000045>
- Gervais, Will M. vd. "The Cultural Transmission of Faith Why Innate Intuitions Are Necessary, but Insufficient, to Explain Religious Belief". *Religion* 41/3 (01 Eylül 2011), 389-410. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2011.604510>
- Gervais, Will M. vd. "Global evidence of extreme intuitive moral prejudice against atheists". *Nature Human Behaviour* 1/8 (07 Ağustos 2017), 0151. <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0151>
- Gervais, Will M. - Najle, Maxine B. "How Many Atheists Are There?" *Social Psychological and Personality Science* 9/1 (01 Ocak 2018), 3-10. <https://doi.org/10.1177/1948550617707015>
- Guthrie, Stewart Elliott. *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion*. Oxford University Press, 1995.
- Hadaway, C. Kirk vd. "What the Polls Don't Show: A Closer Look at U.S. Church Attendance". *American Sociological Review* 58/6 (1993), 741-752. <https://doi.org/10.2307/2095948>
- Henrich, Joseph. "The Evolution of Costly Displays, Cooperation and Religion: Credibility Enhancing Displays and Their Implications for Cultural Evolution". *Evolution and Human Behavior* 30/4 (01 Temmuz 2009), 244-260. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2009.03.005>
- Höllinger, Franz - Eder, Anja. "Functional Equivalence and Validity of Religiousness Indicators

- in Cross-Cultural Comparative Surveys". *Methodological Innovations* 9 (01 Ocak 2016), 2059799115622756. <https://doi.org/10.1177/2059799115622756>
- James, William. *The Varieties of Religious Experience: A Study In Human Nature*. New York: Penguin Books, 1902.
- Jong, Jonathan. "On Faith and the Fear of Fatality: A Review of Recent Research on Deities and Death". *Journal for the Cognitive Science of Religion* 1/2 (20 Mart 2014), 193-214. <https://doi.org/10.1558/jcsr.v1i2.193>
- Kanazawa, Satoshi. "Why Liberals and Atheists Are More Intelligent". *Social Psychology Quarterly* 73/1 (01 Mart 2010), 33-57. <https://doi.org/10.1177/0190272510361602>
- Kay, Aaron C. vd. "God and the Government: Testing a Compensatory Control Mechanism for the Support of External Systems". *Journal of Personality and Social Psychology* 95/1 (Temmuz 2008), 18-35. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.95.1.18>
- Kelemen, Deborah. "Are Children 'Intuitive Theists'? Reasoning About Purpose and Design in Nature". *Psychological Science* 15/5 (01 Mayıs 2004), 295-301. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2004.00672.x>
- Lanman, Jonathan A. - Buhrmester, Michael D. "Religious actions speak louder than words: exposure to credibility-enhancing displays predicts theism". *Religion, Brain & Behavior* 7/1 (02 Ocak 2017), 3-16. <https://doi.org/10.1080/2153599X.2015.1117011>
- Lynn, Richard John vd. "Average intelligence predicts atheism rates across 137 nations". *Intelligence* 37 (2009), 11-15.
- Mayr, Ernst. "Cause and Effect in Biology". *Science* 134/3489 (1961), 1501-1506. <http://www.jstor.org/stable/1707986>
- Norenzayan, Ara vd. "Mentalizing Deficits Constrain Belief in a Personal God". *PLoS One* 7/5 (2012), e36880. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0036880>
- Norenzayan, Ara vd. "The cultural evolution of prosocial religions". *Behavioral and Brain Sciences* 39 (2016), e1. <https://doi.org/10.1017/S0140525X14001356>
- Norris, Pippa - Inglehart, Ronald. *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511791017>
- Pennycook, Gordon vd. "Atheists and Agnostics Are More Reflective than Religious Believers: Four Empirical Studies and a Meta-Analysis". *PLoS One* 11/4 (2016), e0153039. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0153039>
- Pew Research Center. *Worldwide, Many See Belief in God as Essential to Morality*. Pew Research Center, 13 Mart 2014.
- Purzycki, B. G. vd. *The biological evolution of religious mind and behavior*. ed. null, 2009.
- Roes, Frans L - Raymond, Michel. "Belief in moralizing gods". *Evolution and Human Behavior* 24/2 (01 Mart 2003), 126-135. [https://doi.org/10.1016/S1090-5138\(02\)00134-4](https://doi.org/10.1016/S1090-5138(02)00134-4)
- Scott-Phillips, Thomas C. vd. "Evolutionary Theory and the Ultimate-Proximate Distinction in the Human Behavioral Sciences". *Perspectives on Psychological Science* 6/1 (01 Ocak 2011), 38-47. <https://doi.org/10.1177/1745691610393528>
- Sedikides, Constantine - Gebauer, Jochen E. "Religiosity as Self-Enhancement: A Meta-Analysis of the Relation between Socially Desirable Responding and Religiosity". *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc* 14/1 (Şubat 2010), 17-36. <https://doi.org/10.1177/1088868309351002>
- Sherkat, D. E. "Religious Socialization: Sources of Influence and Influences of Agency". *Handbook of Sociology of Religion*. ed. Michele Dillon. 151-163. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Smith, Tom "W. Beliefs about "God" across "Time" and "Countries". NORC/University of Chicago, 2012. <http://gss.norc.uchicago.edu/Documents/reports/cross-nationalreports/Godissp.pdf>
- Vail, Kenneth E. vd. "Exploring the Existential Function of Religion and Supernatural Agent Beliefs Among Christians, Muslims, Atheists, and Agnostics". *Personality and Social*

- Psychology Bulletin* 38/10 (01 Ekim 2012), 1288-1300.
<https://doi.org/10.1177/0146167212449361>
- Vromen, Jack. "Ultimate and proximate explanations of strong reciprocity". *History and Philosophy of the Life Sciences* 39/3 (23 Ağustos 2017), 25.
<https://doi.org/10.1007/s40656-017-0151-4>
- Whitehead, Brenda R. - Bergeman, Cindy S. "Coping with Daily Stress: Differential Role of Spiritual Experience on Daily Positive and Negative Affect". *The Journals of Gerontology. Series B, Psychological Sciences and Social Sciences* 67/4 (Temmuz 2012), 456-459. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbr136>
- Willard, Aiyana K. - Cingl, Lubomír. "Testing theories of secularization and religious belief in the Czech Republic and Slovakia". *Evolution and Human Behavior* 38/5 (01 Eylül 2017), 604-615. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2017.01.002>
- Yilmaz, Onurcan - Bahçekapili, Hasan G. "Supernatural and secular monitors promote human cooperation only if they remind of punishment". *Evolution and Human Behavior* 37/1 (2016), 79-84. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2015.09.005>
- Zuckerman, Miron vd. "The Relation between Intelligence and Religiosity: A Meta-Analysis and Some Proposed Explanations". *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc* 17/4 (Kasım 2013), 325-354. <https://doi.org/10.1177/1088868313497266>
- Zuckerman, Phil. "Atheism: Contemporary Numbers and Patterns". *The Cambridge Companion to Atheism*. ed. Michael Martin. 47-66. Cambridge Companions to Philosophy. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
<https://doi.org/10.1017/CCOL0521842700.004>